

Otizm ve Kardeşlik Deneyimi: Kardeşlik İlişkisi ve Psikolojik Uyum Üzerine bir Derleme

Esra Angın¹, Gülsen Erden²

Angın, E. ve Erden, G. (2019). Otizm ve kardeşlik deneyimi: Kardeşlik ilişkisi ve psikolojik uyum üzerine bir derleme. *Nesne*, 7(14), 127-135. DOI: 10.7816/nesne-07-14-08

Anahtar kelimeler

Otizm, kardeş, kardeş ilişkisi, psikolojik uyum

Keywords

Autism, sibling, sibling relationship, psychological adjustment

Öz

Kardeşlik ilişkisi, yakınlık, koruma, sosyal deneyimleri beraber edinmenin yanı sıra kıskançlık, çekişme, rekabet, düşmanlık gibi farklı duyguların bir arada deneyimlendiği, statik olmayan bireyler arasında olabilecek en yakın, yoğun ve uzun ilişki olarak tanımlanmaktadır. Sözü edilen bu deneyim ve duyguların görünümünün gelişim dönemlerine bağlı olarak farklılaştığı ifade edilebilir. Ailede otizm gibi hayatın birçok alanında etkileri gözlemlenen bir bozukluğu olan üyenin varlığı anne babayla beraber sağlıklı gelişen kardeşlerin yaşamında da yoğun bir etki yaratır. Otizm tanılı bir kardeşe sahip olmanın sağlıklı gelişen kardeşler açısından hem kardeş ilişkisinin niteliği bakımından hem de psikolojik açıdan olumlu veya olumsuz yönde daha farklı etkilerinin olması beklenir. Bu derlemenin amacı da alan yazında sağlıklı kardeşlerin otizm tanılı kardeşleriyle olan ilişkileri ve çeşitli psikolojik özelliklerinin incelendiği çalışmaların gözden geçirilmesi ve bu konuya ilişkin yapılan çalışmaların bütüncül olarak ortaya konmasıdır. Otizm tanılı kardeşe sahip olmak sağlıklı olan çocuk açısından gerek kardeş ilişkisinde gerekse de psikolojik uyum bakımından farklı sonuçlar doğurmaktadır.

Autism and Sibling Experience: A Review on Sibling Relationship and Psychological Adjustment Abstract

Sibling relationship is defined as the closest, intense and longest relationship that individuals could experience a combination of different feelings and situations such as affinity, protection and learning social experiences as well as jealousy, competition and hostility. It can be expressed that this experience and the appearance of feelings differ depending on the developmental stages. The existence of a member in the family, affected by a lifespan disability, such as autism, has an impact in the life of siblings together with the parents. For the healthy developing member having a sibling with autism is expected to have different positive or negative effects both in terms of the quality of sibling relationship and psychological properties. The purpose of this review article is to examine the relationships between healthy siblings and autistic siblings and to examine the studies on various psychological characteristics of the healthy siblings. Having an autistic sibling has different consequences for the healthy child, both in sibling relationships and psychological adjustment.

Makale Bilgisi

Geliş tarihi: 6 Şubat 2018
Düzeltilme tarihi: 14 Mart 2019
Kabul tarihi: 15 Nisan 2019

DOI: 10.7816/nesne-07-14-08

¹ Araş. Gör., Ankara Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, esrangin(at)gmail.com, ORCID: 0000-0002-7596-9479

² Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, erden(at)ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6495-6253

Kardeş ilişkisi, ikinci çocuğun doğumuyla birlikte başlayan ve kardeşlerden birinin ölümüne kadar devam eden, kendiliğinden edinilmiş ve olabilecek en yakın ve uzun ilişki olarak tanımlanmakta ve karşılıklı destek bakımından birey için en önemli kaynaklardan biri olarak görülmektedir (Cicirelli, 1995; Dunn, 1995; Stoneman ve Brody, 1993; Stoneman, 2001). Kardeş ilişkisinin, bir şeyleri birlikte öğrenip keşfetme, uzlaşma becerilerini deneyimlemeyle ilgili olarak da karşılıklı gelişen ve etki düzeyi yüksek bir ilişki olduğu ifade edilmektedir (Lamb ve Sutton-Smith, 2014).

Kardeş ilişkisiyle ilgili yapılan ilk çalışmaların 20. yüzyılın başlarında Sir Francis Galton tarafından başlatıldığı, kardeşlerin bireyin sosyal ve duygusal uyumundaki etkisinin anlaşıldığı 1970'li yılların başlarında da hız kazandığı görülmektedir (Brody, 2004). Minuchin tarafından 1974'te ortaya atılan Aile Sistemleri Kuramı'nda ailenin her bireyinin özgün davranışlarının diğer bireyleri etkilediği, kardeşlerin de aile içerisinde bir alt sistem oluşturduğu ifade edilmiştir (Minuchin 1974; Akt, Steuer 2014).

Bir ya da daha fazla kardeşe sahip olma, bir çocuğun sahip olacağı önemli zenginliklerden biri olarak görülse de bu ilişkinin de diğer yakın ilişkiler gibi hem olumlu- olumsuz deneyimleri birlikte barındırdığı hem de gelişim dönemlerine göre farklılaşan ihtiyaç ve beklentiler dolayısıyla durağan olmayan bir ilişki olduğu söylenebilir. Kardeşler zaman zaman birbirlerine refakat etme, bir şeyler öğretme rolleri sayesinde birbirlerinin gelişimi ve genel uyumlarında olumlu yönde etkili olmaktadır bazı zamanlar da yarış ve çekişme halinde olup zorluklar deneyimleyebilirler (Buhrmester ve Furman, 1990). En olumlu görünen kardeş ilişkisinde bile çekişme yaşanması kaçınılmazdır (Shaffer, 2008). Kardeşler yaşadıkları çatışmalar ve çekişmelerin sayesinde uzlaşmayı, karşılıklı ödün vermeyi, sabredebilmeyi, sırayla bir şeyleri yapmayı, başka birini ikna etmenin yollarını öğrenebilirler (Katz, Kramer ve Gotmann, 1992).

Kardeşlerin birbirlerinin yaşamları üstünde doğrudan ya da dolaylı etkisinden söz etmek mümkündür. Doğrudan etki, kardeşlerin kendi aralarındaki ilişkinin bireyler üzerindeki etkisi olarak tanımlanırken, kardeşlerin ebeveynleriyle etkileşimlerinin ve onlar üstündeki etkilerinin sonuçları da birey üzerindeki dolaylı etkidir. Kardeş ilişkisinde var olan bir başka etki de anne babaların "özel ve ayrıcalıklı" daha açık bir deyişle kayırmacı davranışlarıdır. Anne babanın bir çocuğu kayırdığı, ayrıcalıklı davrandığı gözlenebilir ancak bu durum sadece çocuğun algısından da ibaret olabilir ve bu algının çocuğun ruh sağlığında etkili olduğu belirtilmektedir (Brody, 2004). Çocukların anne babalarının kayırmacı davrandığına ilişkin algıları depresif duygudurum, düşük özsaygı, davranış sorunları ve kaygıyla ilişkili görülmektedir (Mc Hale, Updegraff, Jackson-Newsom, Tucker ve Crouter, 2000). Anne babaların çocuklarının farklı kişilik özelliklerine, toplumsal cinsiyet temelindeki farklılıklarına, yetenek ve becerilerine göre farklılaşan tutum ve davranışlar sergileyebilir, çocuklarının her biriyle bu özelliklerin şekillendirdiği ayrı ve kendine özgü bir ilişki örüntüsü oluşturabildiklerinden söz edilmektedir (Bee ve Boyd, 2009). Anne babasının kardeşini kayırdığını algılayan çocukların, kardeşlerine yönelik tutumları da bu durumdan olumsuz yönde etkilenebilir. Hetherington, (1988) kardeşinin kayırıldığına ilişkin algısı olan çocuğun kardeşine mesafeli, anlayışsız, soğuk ve bazen saldırgan tutumlar içinde olabileceğini belirtmiştir.

Özetle kardeş ilişkisi, bireylerin gelişiminde çeşitli açılardan önemli ve etkili olduğu bilinen özel bir ilişki biçimidir. Bu ilişkinin doğasını etkileyen pek çok etmen olduğu ifade edilebilir. Kardeş ilişkisinde önemli yaşam olaylarının da ayrıcalıklı bir rolü vardır. Bu yaşam olayları arasında gösterilebilecek süregen

bir hastalığa sahip bir kardeşe büyüme, kardeşlerin ortak gelişimine gösterilen ilgiyi önemli bir araştırma konusu olarak dikkate sunmaktadır. Özellikle otizm gibi hayatın birçok alanında etkileri gözlenen, aileye maddi manevi kaynakları ayırma, otizimli çocukların gereksinimleri doğrultusunda yapılan yaşamsal düzenlemeler nedeniyle aile bireylerinin çeşitli yaşam zorluklarıyla karşı karşıya kaldığı belirtilmektedir. Otizm tanısı olan bir kardeşe sahip olmak, anne baba bakımı ilgisi ve yardımına gereksinim duyan sağlıklı çocuk için bir yetişkinin algılayabileceğinden daha zorlayıcı bir yaşantı olabilir; özellikle anlamlandırmakta zorluk yaşadığı durumlarda çocuğun yardımı, empatiye ve desteğe daha çok gereksinim duyacağı açıktır. Bu ve buna benzer dikkate değer ihtiyaçlar ve alan yazında bu konuya ilişkin yapılan çalışmalarını bir bütün olarak sunan çalışmalara rastlanılmamasından ötürü katkı sunmak amacının yanı sıra profesyonellere, anne babalara yol gösterici olacağı inancıyla hazırlanan bu derleme yazısında Otizm Açılımı Kapsamında Bozukluk içinde yer alan çocukların sağlıklı kardeşlerinin kardeşleriyle olan ilişkileri ve bazı psikolojik özellikleri ele alınacaktır. Bu derleme yazısıyla otizm özelinde alan yazında “görünmeyen çocuklar” olarak anılan sağlıklı kardeşlerin psikolojik özellikleri ve kardeşlik ilişkisini nasıl anladıklarıyla ilgili bütüncül bir perspektif ortaya koymak amaçlanmaktadır. Yapılan araştırmalarda sağlıklı gelişen çocukların kardeşlik ilişkileri ve psikolojik özellikleri alt başlıklarına odaklanılmasından dolayı bu derleme yazısında da anılan bu bilgiler iki ayrı başlık altında sunulmuştur.

Otizm ve Kardeşlik İlişkisi

Otizm tanısı alan çocuk sayısının son kırk yılda artışa geçmesiyle beraber otizm tanısı olan bir çocuğun kardeşi olarak büyüyen çocuk sayısında da artış olmuştur (King ve Bearman, 2011; Hansen, Schendel ve Parner, 2015). Bu da Otizm Açılımı Kapsamında Bozukluk tanısı içinde yer alan çocukların sağlıklı kardeşleri ile ilgili yapılan çalışmalarda da artış anlamına gelmektedir. Ailenin herhangi bir üyesinin gereksinimlerini bağımsız bir biçimde karşılayamadığı durumlarda, ailenin diğer üyeleri kendi öncelik ve gereksinimlerini arka plana atabilir. Ailenin rutinleri, sorumlulukları otizm tanılı üyenin gereksinimleri doğrultusunda şekillenebilir, daha yapılandırılmış bir hale getirilebilir; bu da ailedeki spontanlığı azaltabilir.

Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı DSM-5'e göre otizm, “Otizm Açılımı Kapsamında Bozukluk” olarak adlandırılmaktadır. Otizm; ilişki kurma ve sürdürmede, göz iletişimi kurmada, duyguları ifade etmede, iletişim başlatma ve sürdürmede olmak üzere toplumsal iletişim ve etkileşimde güçlükler ile basmakalıp motor hareketler, aynılıkta ısrarcılık, sınırlı ve yoğun ilgi alanı ve duyuşsal anlamda az ve çok uyarılma gibi tekrarlayıcı davranışlar gibi bireyde iki temel alanda yaşanan sorunlarla kendini gösterir (APA, 2013).

Yukarıda anılan otizm belirtileri, sağlıklı gelişen kardeş açısından kardeşlik ilişkisinde var olan birbirine eşlik etme, birlikte öğrenme, oyun oynama, başka birinin duygularını anlamlandırma, rekabet içinde olma gibi bazı süreçlerin farklı gelişmesine neden olabilir.

Kardeş ilişkisi, kardeşlerin her birinin gelişiminde sosyalleşme, güven ilişkisi, destek sağlama, değer alma ve verme, öğrenme, olgunlaşma gibi becerilerin kazanımı açısından önemli bir yer tutmaktadır (Gass, Jenkins ve Dunn, 2007; McHale, Updegraff ve Whiteman, 2012; Lamb ve Sutton-Smith, 2014). Bu bağlamda gelişimsel sapma gösteren ve yaşamı bir biçimde farklı pencereden algılayan otizm tanılı bir kardeşe sahip olmak hem bireysel anlamda hem de ilişkisel anlamda sağlıklı iki kardeşin deneyimledikleri ilişkiden farklı seyredecektir. Otizm Açılımı Kapsamında Bozukluk tanısı içinde yer alan çocukların

davranış repertuvarları, sağlıklı olan kardeşi davranışsal alanda, psikolojik uyum ve sosyal anlamlarda etkileyebilir. Otistik bir çocuğun davranışlarının öngörülemezliği, karmaşıklığı ve zaman zaman anlaşılabilirliği göz önüne alındığında sağlıklı çocuk açısından kardeşinin beklenmeyen hareketleri karşısında şaşkınlık yaşama, utanma, ne yapacağını bilememe gibi durumların oluşması ve psikososyal uyumları üzerinde etkili olmasının beklendiğinden söz edilmektedir. (Rodrigue, Morgan ve Geffken, 1992; Fisman, Wolf, Ellison ve Freeman, 2000; Buys, 2003). Nitekim yapılan çalışmalar gözden geçirildiğinde sağlıklı kardeşlerin psikososyal uyumu konusunun sıklıkla ele alındığı görülmektedir.

Sağlıklı Çocuk Açısından Otizm Tanılı Bir Kardeşe Sahip Olmak

Stresörlerin yoğunluğu, değişen aile rolleri, ailenin işlevselliğinin yeniden inşa edilmesinin gerekliliği, anne baba ilgisinin sağlıklı kardeş tarafından az olarak algılanması, suçluluk duyguları gibi etmenler dolayısıyla alan yazında otizm tanılı kardeşi olan çocukların, yaşam kalitelerini daha düşük düzeyde algıladıklarını belirten çalışmalara rastlanmaktadır. (Randall ve Parker, 1993; Marciano ve Scheuer 2005; Fullerton, Totsika, Hain ve Hastings, 2016).

Otizm tanılı kardeşi olan sağlıklı çocuklar, kurdukları ilişkide farklı deneyimler yaşayabilmektedirler. Otizmin doğası gereği otizm tanılı çocukların başkalarının duygularını anlama ve başkalarının açısından bakabilmeye, bir oyunu başlatmayla veya başlayan bir diyalogu, oyunu sürdürmeyle ilgili yaşadıkları zorluklar, öfke duygularını ifade etmek adına agresif tepkilerde bulunma yoğunluğu da sağlıklı kardeş açısından anlaşılması ve zaman zaman da baş edilmesi gereken konulardır (Rivers ve Stoneman, 2003). Harris ve Glassberg'e (2003) göre otizmlili kardeşi olan çocuklar, kardeşlerinin çocuk oyunlarına karşı olan ilgisiz tavrı karşısında önce şaşkınlık ve hayal kırıklığı yaşamakta; ilerleyen süreçte ise ilgilerini diğer insanlar üzerine kaydırmaktadır.

Kardeşlerin cinsiyeti, doğum sırası, ailedeki çocuk sayısı gibi bazı etmenlerin otizm tanılı çocukların kardeşlerinin psikolojik uyumları ve iyilik halleri ile ilişkili olduğu görülmektedir. Otizmlili kardeşi olan ve sağlıklı kardeşi olan çocukların karşılaştırıldığı bir çalışmada cinsiyeti erkek olan kardeşlerin daha fazla duygusal zorlanma yaşadığı belirtilmiştir (Walton ve Ingersoll, 2015). Kaygı yaşantıları açısından bakıldığında orta çocukluk döneminde sağlıklı erkek kardeşlere dikkat çekilmektedir (Shivers, Deisenroth ve Taylor, 2013). Kardeş ilişkisi açısından bakıldığında da cinsiyetler arasında farklılıklar belirtilmektedir. Erkek kardeşlerin otizm tanılı kardeşleriyle ilgili olarak daha çok beraber oyun oynayabilmek ile ilgili ve de kardeşlerinin agresif davranışları ile ilgili vurgulamalarda bulunurken, kız kardeşler iletişim kurabilme hakkında yaşadıkları zorlanmayı vurgulamaktadırlar (Ward, Tanner, Mandlco, Dyches ve Freeborn, 2016).

Doğum sırasının, sağlıklı kardeşin davranış sorunlarına ilişkin açıklama getirdiği çalışmalarda otizm tanılı kardeşinden yaşça büyük olan çocukların içselleştirme sorunları ve duygusal sorunlarının daha yaygın görüldüğü, ebeveynleriyle daha sık çatışma yaşadıkları ve kardeşlerinin sorun davranışlarını taklit etme eğiliminde oldukları belirtilmiştir (Tomeny, Barry ve Bader, 2014; Di Biasi, Trimarco, D'Ardia, Melogno, Meledandri, ve Levi, 2016).

Otizmlili kardeşleriyle sıcak ilişkiler ve olumlu duygular yaşayan kardeşler olduğu gibi izole bir yaşamdan ve çatışmadan söz ederek olumsuz duygular yansıtan kardeşler olduğu da bildirilmektedir (Rivers

ve Stoneman, 2003; Mascha ve Boucher, 2006). Bu farklı deneyimlerin kardeş ilişkisindeki yansımalarına bakıldığında otizmlili bireylerde sıkça görülen davranış sorunları nedeniyle kardeşler arasında olumlu ilişkinin daha zor geliştiği belirtilirken davranış sorunları görece daha az olan otizmlili çocukların kardeşlerinin daha olumlu duygular içinde ve kardeşleriyle daha çok birlikte vakit geçirme eğiliminde olduğu belirtilmektedir (Hastings, 2007; Petalas, Hastings, Nash, Hall, Joannidi ve Dowey, 2012; Orsmond, Kuo ve Seltzer, 2009). Sağlıklı çocuk açısından otizm tanılı kardeşe sahip olmanın olumlu sonuçlarından bazıları deha empatik bir tutumda ve sorumluluk sahibi olma, daha sabırlı, sosyal becerileri gelişkin ve yüksek benlik saygısına sahip olmadır (Kaminsky ve Dewey, 2001; Verte, Roeyers ve Buysse, 2003; Macks ve Reeve, 2007; Benderix ve Sivberg, 2007).

Sağlıklı ve artık yetişkinlik döneminde olan, otizm tanılı kardeşe sahip bireylerle yapılan çalışmalarda da önceki gelişimsel dönemlere benzeyen sonuçlar gözlemlenmiştir. Otizm tanısı bulunan kardeşi olan yetişkin kişiler geçmişteki aile hayatlarını otizmin etrafında şekillenmiş, otizmle ilintili davranış ve iletişim sorunlarını kaotik ve stresli aile yaşamlarının bir parçası olarak tanımlamışlardır (Tozer, Atkin ve Wenham, 2013).

Otizm tanılı kardeşi olan bireylerin psikolojik özellikleri ile ilgili çalışmalar

Otizm tanılı kardeşi olan çocukları ele alan çalışmalarda sıkça değinilen bir diğer konunun da sağlıklı kardeşin psikolojik özellikleri olduğu söylenebilir. Bu çalışmaların bir kısmında sağlıklı kardeşlerin içselleştirme/dışsallaştırma problemlerinin bulunduğu, (Verte ve ark., 2003; Ross ve Cuskelly, 2006), sosyal iletişimsel anlamda güçlükler yaşadığı (Georgiades ve ark., 2013), daha fazla davranış problemleri sergiledikleri (Hastings, 2003; Meyer, Brook ve Hambrick, 2011; Ross ve Cuskelly, 2006; Verte ve ark., 2003) belirtilmektedir. Bu psikolojik özelliklerle ilgili yapılan çalışmaların yanı sıra güncel bir müdahale çalışması sonucunda otizm hakkında bilgili olmanın hem sağlıklı kardeşin uyumu hem de kardeş ilişkisinin niteliğindeki olumlu yansımaları olduğu bilgisi önemli bir bilgidir (Brouzos, Vassilopoulos ve Tassi, 2017).

Öte yandan farklı engel grupları içinde yer alan çocukların kardeşlerinin karşılaştırılmasını temel alan çalışmalara da alan yazında rastlanmaktadır. Otizmlili çocukların sağlıklı kardeşlerinde, genetik etiyolojisi bilinmeyen zihinsel geriliği veya gelişimsel dil bozukluğu olan diğer iki grupta yer alan sağlıklı kardeşlere göre dikkat sorunları, arkadaşlık ilişkilerinde sorunlar ve yalnızlık yaşadığını bildiren çalışmaların yanı sıra (Kaminsky ve Dewey, 2001) davranışsal olarak içselleştirme dışsallaştırma sorunları bağlamında herhangi bir farkın bulunmadığını belirten çalışmalara ya da sosyal anlamda daha fazla destek algıladığını bildiren çalışmalara da rastlamak mümkündür (Pilowsky, Yirmiye, Doppelt, Gross ve Tsur ve Shalev, 2004).

Down Sendromu veya otizm tanısı olan çocukların sağlıklı kardeşlerinin karşılaştırıldığı çalışmalara göre otizm tanılı çocukların kardeşlerinin olumlu sosyal davranış yelpazesinin daha dar olduğu, daha sık düşmanca davranışları sergilediği, kardeşleriyle ilgili daha az olumlu duygular belirttiği ve kardeşleriyle görece daha az zaman geçirdiği bildirilmiştir (Knott, Lewis ve Williams 1995; Orsmond ve Seltzer, 2007). Bu bulgu belki de otizmlili çocuklara göre Down Sendrom'lu çocukların daha beklendik ve belirli sınırlar içinde sergiledikleri davranışlarla ilişkili olabilir. Otizm tanılı çocuklar Down Sendrom'lu çocuklara göre olumlu veya olumsuz anlamda daha geniş bir davranış yelpazesine sahip olabilir. Bu da "bilinmezliğin" daha sık yaşanırılığını ortaya çıkarabilir. Bu bağlamda yukarıda sözü edilen otizmin anlaşılabilirliği, karmaşıklığı gibi nedensel açıklamalarla bu bulguların örtüştüğü söylenebilir.

Sonuç

Otizmin yaygınlığının ve buna bağlı olarak bilinirliğinin artmasıyla otizmle ilgili farkındalığın arttığını ifade etmek mümkün olsa da otizmle ilgili yapılan çalışmaların genel olarak otizmden etkilenen bireyin kendisine veya bireyin ebeveynlerine yönelik olduğu söylenebilir. Otizm tanılı çocukların sağlıklı gelişen kardeşlerine yönelik yapılan çalışmaların daha sınırlı olduğu bilgisi dikkate alınacak olursa ileride bu konuda yeni görgül çalışmalar yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu derleme yazısında ele alınan çalışmalara bakılarak otizm tanısı olan bir kardeşle yaşamak sağlıklı gelişen çocuk açısından kardeşiyle kurduğu ilişkinin yanı sıra sosyal ilişkiler, yaşam biçimi veya gündelik yaşam alanlarında zaman zaman zorlayıcıyken zaman zaman da zenginleştirici bir deneyim anlamına gelmektedir denebilir. Bu sonuçların aile iklimi, sosyoekonomik etmenler, otizm hakkında bilgiye ulaşabilme, sağlıklı kardeşin karakteristik özellikleri ve otizm tanılı kardeşin belirtilerinin yoğunluğundan ayrı düşünülmemesi gerekmektedir. Kardeşlerin bu durumdan ne düzeyde etkilendiklerinin doğru bir şekilde tespit edilmesi, hangi alanlarda gereksinimlerinin olduğunu belirleme ve bu gereksinimler doğrultusunda kardeşlere yönelik müdahale programlarının hazırlanmasında öncelikle bireysel anlamda sonrasında da dolaylı olarak toplumsal anlamda önce farkındalık sonra dönüşüm sağlamasında katkı sağlaması beklenmektedir.

Kaynakça

- Amerikan Psikiyatri Birliği (American Psychiatric Association-APA) (2013). Mental bozuklukların tanılma ve sayımsal el kitabı (DSM-V). (Çev. Ed.: E. Köroğlu). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Bee, H. ve Boyd D. (2009). *Çocuk Gelişim Psikolojisi* (O. Gündüz, Çev.) İstanbul: Kaknüs.
- Benderix, Y. ve Sivberg, B. (2007). Siblings' experiences of having a brother or sister with autism and mental retardation: A case study of 14 siblings from five families. *Journal of Pediatric Nursing*, 22(5), 410-418.
- Brody, G. H. (2004). Siblings' direct and indirect contributions to child development. *Current Directions in Psychological Science*, 13(3), 124-126.
- Brouzos, A., Vassilopoulos, S. P. ve Tassi, C. (2017). A Psychoeducational Group Intervention for Siblings of Children With Autism Spectrum Disorder. *The Journal for Specialists in Group Work*, 42(4), 274-298.
- Buhrmester, D. ve Furman, W. (1990). Perceptions of sibling relationships during middle childhood and adolescence. *Child development*, 61(5), 1387-1398.
- Buys, A. C. (2003). *Living with a sibling with autism/pervasive developmental disorder: assessing the effects using play therapy methods* (Doktora tezi), University of Pretoria, Pretoria.
- Cicirelli, V. G. (1995). Strengthening sibling relationships in the later years. *Strengthening aging families: Diversity in practice and policy* (s. 45-60). Thousand Oaks, CA, US: Sage Publications, Inc
- Di Biasi, S., Trimarco, B., D'Ardia, C., Melogno, S., Meledandri, G. ve Levi, G. (2016). Psychological adjustment, social responsiveness and parental distress in an Italian sample of siblings of children with high-functioning autism spectrum disorder. *Journal of Child and Family Studies*, 25(3), 883-890.

- Dunn, J. (1997). *İkinci Çocuk*. (H., Aşuroğlu, Çev.) İstanbul: Papirüs Yayınevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1995).
- Fisman, S., Wolf L., Ellison D. ve Freeman T. (2000). A Longitudinal Study of Siblings of Children With Chronic Disabilities. *Canadian Journal of Psychiatry*, 45, 369-375.
- Fullerton, J. M., Totsika, V., Hain, R. ve Hastings, R. P. (2017). Siblings of children with life-limiting conditions: psychological adjustment and sibling relationships. *Child: care, health and development*, 43(3), 393-400.
- Gass, K., Jenkins, J. ve Dunn, J. (2007). Are sibling relationships protective? A longitudinal study. *Journal of child psychology and psychiatry*, 48(2), 167-175.
- Georgiades, S., Szatmari, P., Boyle, M., Hanna, S., Duku, E., Zwaigenbaum, L., ... ve Smith, I. (2013). Investigating phenotypic heterogeneity in children with autism spectrum disorder: a factor mixture modeling approach. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54(2), 206-215.
- Hansen, S. N., Schendel, D. E., ve Parner, E. T. (2015). Explaining the increase in the prevalence of autism spectrum disorders: The proportion attributable to changes in reporting practices. *JAMA pediatrics*, 169(1), 56-62.
- Harris, S. L. ve Glasberg, B.A. (2003). *Siblings of Children With Autism: A Guide for Families*. Bethesda: Woodbine House.
- Hastings, R. P. (2003). Brief report: Behavioral adjustment of siblings of children with autism. *Journal of Autism and developmental Disorders*, 33(1), 99-104.
- Hastings, R. P. (2007). Longitudinal relationships between sibling behavioral adjustment and behavior problems of children with developmental disabilities. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 37(8), 1485.
- Hetherington, E. M. (1988). Parents, children, and siblings: Six years after divorce. *Relationships within families: Mutual influences*, 311-331.
- Kaminsky, L. ve Dewey, D. (2001). Siblings relationships of children with autism. *Journal of autism and developmental disorders*, 31(4), 399-410.
- Katz, L. F., Kramer, L. ve Gottman, J. M. (1992). Conflict and emotions in marital, sibling, and peer relationships. *Conflict in child and adolescent development*, 122-149.
- King, M. D. ve Bearman, P. S. (2011). Socioeconomic status and the increased prevalence of autism in California. *American sociological review*, 76(2), 320-346.
- Knott, F., Lewis, C. ve Williams, T. (1995). Sibling interaction of children with learning disabilities: A comparison of autism and Down's syndrome. *Journal of child psychology and psychiatry*, 36(6), 965-976.
- Lamb, M. E. ve Sutton-Smith, B. (2014). *Sibling relationships: Their nature and significance across the lifespan*. Psychology Press. New York: Taylor & Francis
- Macks, R. J. ve Reeve, R. E. (2007). The Adjustment of Non- Disabled Siblings of Children with Autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders* , 1060-1067.
- Marciano, A. R. F. ve Scheuer, C. I. (2005). Quality of life in siblings of autistic patients. *Revista Brasileira de Psiquiatria*, 27(1), 67-69.
- Mascha, K. ve Boucher, J. (2006). Preliminary investigation of a qualitative method of examining siblings' experiences of living with a child with ASD. *The British Journal of Development Disabilities*, 52(102), 19-28.

- McHale, S. M., Updegraff, K. A., Jackson□Newsom, J., Tucker, C. J. ve Crouter, A. C. (2000). When does parents' differential treatment have negative implications for siblings?. *Social Development*, 9(2), 149-172.
- McHale, S. M., Updegraff, K. A. ve Whiteman, S. D. (2012). Sibling relationships and influences in childhood and adolescence. *Journal of Marriage and Family*, 74(5), 913-930.
- Meyer Katherine A., Brooke Ingersoll ve David Z. Hambrick. "Factors influencing adjustment in siblings of children with autism spectrum disorders." *Research in Autism Spectrum Disorders* 5.4 (2011): 1413-1420.
- Orsmond, G. I. ve Seltzer, M. M. (2007). Siblings of individuals with autism or Down syndrome: Effects on adult lives. *Journal of intellectual disability research*, 51(9), 682-696.
- Orsmond, G. I., Kuo, H. Y. ve Seltzer, M. M. (2009). Siblings of individuals with an autism spectrum disorder Sibling relationships and wellbeing in adolescence and adulthood. *Autism*, 13(1), 59-80.
- Petalas, M. A., Hastings, R. P., Nash, S., Hall, L. M., Joannidi, H. ve Dowey, A. (2012). Psychological adjustment and sibling relationships in siblings of children with autism spectrum disorders: Environmental stressors and the broad autism phenotype. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 6(1), 546-555. 10.1016/j.rasd.2011.07.015
- Pilowsky, T., Yirmiya, N., Doppelt, O., Gross□Tsur, V. ve Shalev, R. S. (2004). Social and emotional adjustment of siblings of children with autism. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(4), 855-865.
- Randall, P. ve Parker, J. (1993). *Supporting the families of children with autism*. New York: John Wiley & Sons.
- Rivers, J. W. ve Stoneman, Z. (2003). Sibling relationships when a child has autism: Marital stress and support coping. *Journal of Autism and Developmental disorders*, 33(4), 383-394
- Rivers, J. W. ve Stoneman, Z. (2003). Sibling relationships when a child has autism: Marital stress and support coping. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 33(4), 383-394.
- Rodrigue, J. R., Morgan, S. B. ve Geffken, G. R. (1992). Psychosocial Adaptation of fathers of children with autism, down syndrome and normal development. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 249-264.
- Ross, P. ve Cuskelly, M. (2006). Adjustment, sibling problems and coping strategies of brothers and sisters of children with autistic spectrum disorder. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 31(2), 77-86.
- Shaffer, D. (2008). *Social and personality development*. Cengage Learning.
- Shivers, C. M., Deisenroth, L. K. ve Taylor, J. L. (2013). Patterns and predictors of anxiety among siblings of children with autism spectrum disorders. *Journal of autism and developmental disorders*, 43(6), 1336-1346.
- Steuer, F. B. (2014). Sibling relationships. *Salem Press Encyclopedia Of Health*. www.online.salempress.com (Erişim Aralık 2017).
- Stoneman, Z. (2001). Supporting positive sibling relationships during childhood. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 7(2), 134-142.
- Stoneman, Z. ve Brody, G. H. (1993). *Sibling relations in the family context*. Paul H. Brookes Publishing.
- Tomeny, T. S., Barry, T. D. ve Bader, S. H. (2014). Birth order rank as a moderator of the relation between behavior problems among children with an autism spectrum disorder and their siblings. *Autism*, 18(2), 199-202.

- Tozer, R., Atkin, K. ve Wenham, A. (2013). Continuity, commitment and context: adult siblings of people with autism plus learning disability. *Health & social care in the community*, 21(5), 480-488.
- Walton, K. M. ve Ingersoll, B. R. (2015). Psychosocial adjustment and sibling relationships in siblings of children with autism spectrum disorder: risk and protective factors. *Journal of autism and developmental disorders*, 45(9), 2764-2778.
- Ward, B., Tanner, B. S., Mandleco, B., Dyches, T. T. ve Freeborn, D. (2016). Sibling Experiences: Living with Young Persons with Autism Spectrum Disorders. *Pediatric nursing*, 42(2), 69.